

Рівненський державний гуманітарний університет

**КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНЕ
НАВЧАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ:
МОВНО-ЛІТЕРАТУРНА ОСВІТА**

Колективна монографія

Рівне – 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1 КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ МОВИ ТА ЧИТАННЯ ЯК БАЗОВА КАТЕГОРІЯ СУЧАСНОЇ ЛІНГВОДИДАКТИКИ	7
РОЗДІЛ 2 ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	34
2.1. Сутність поняття «комунікативні вміння»	34
2.2. Формування вмінь взаємодіяти усно	37
2.3. Застосування ситуаційних вправ на уроці української мови для формування вмінь взаємодіяти усно	56
2.4. Формування вмінь працювати з текстом на уроці української мови	66
РОЗДІЛ 3 ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	88
3.1. Формування фонетико-орфоепічної компетентності	88
3.2. Формування орфографічних умінь і навичок за умов диференційованого навчання	114
3.3. Формування лексичної компетентності	133
3.4. Формування граматичної компетентності	157
РОЗДІЛ 4 ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ Й УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	229
4.1. Відмінність та суть понять «культура мови» й «культура мовлення»	229
4.2. Мовна норма й мовленнєва помилка як базові поняття унормованої літературної мови	233
4.3. Ознайомлення учнів з типовими порушеннями нормативного мовлення	240
4.4. Комплекс тренувальних вправ з формування правильного мовлення (на матеріалі вивчення розділу «Прикметник»)	245
4.5. Формування стилістичної компетентності	260
4.6. Мова вчителя як засіб розвитку мовлення учнів	297

РОЗДІЛ 5	РЕАЛІЗАЦІЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	318
5.1.	Літературна компетентність учня початкової школи	318
5.2.	Читацька компетенція	321
5.3.	Бібліотечно-бібліографічна компетенція	329
5.4.	Літературознавча компетенція	336
5.5.	Особистісно-діяльнісна компетенція	344
РОЗДІЛ 6	РЕАЛІЗАЦІЯ КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ ДО ПРАКТИКИ ІНТЕГРОВАНОГО НАВЧАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	351
6.1.	Інтеграція змісту освіти як основа одного з різновидів нестандартного уроку	351
6.2.	Проблема інтеграції змісту навчання в практиці роботи вчителів початкової школи	357
6.3.	Дидактичні особливості інтегрованих уроків	364
6.4.	Підготовка до інтегрованого уроку та методика його проведення	371
6.5.	Формування мовних знань і мовленнєвих умінь на матеріалі краєзнавчого змісту	383
6.6.	Застосування ситуаційних вправ на уроці образотворчого мистецтва	393
6.7.	Практика інтегрованого навчання в початковій школі та ЗВО	404
ПІСЛЯМОВА		417

6.2. Проблема інтеграції змісту навчання в практиці роботи вчителів початкової школи

Реалізація міжпредметної інтеграції змісту навчання є актуальним питанням сьогодення, оскільки освітня модель, побудована на засадах інтеграції, сприяє:

- створенню в учнів цілісної картини світу;
- формуванню міжпредметних та ключових (надпредметних) компетентностей;
- стимулюванню розвитку пізнавальних і творчих здібностей дітей;
- вирішенню проблеми інтелектуального перевантаження молодших школярів, тому що кількість навчальних предметів, основою яких є лише одна наука, скорочується за рахунок введення інтегрованих курсів, які базуються на знаннях декількох суміжних галузей науки.

Ідея інтеграції є значним здобутком дидактики, оскільки за умови її успішного методичного впровадження реалізується мета якісної освіти.

З огляду на актуальність проблеми інтеграції змісту навчання ми здійснили діагностику готовності вчителів до її реалізації в навчальному процесі. З'ясування ставлення вчителів до різних способів інтеграції змісту навчання та стану її методичного забезпечення проводилося шляхом анкетування вчителів початкових класів ЗОШ № 7 м. Рівного (2017–2018 навчальний рік). Педагогам було запропоновано відповісти на кілька запитань. Наводимо ці запитання та окремі відповіді на них.

1. Чи вважаєте Ви інтеграцію змісту навчання актуальною проблемою сьогодення? Чому?

Усі опитані вчителі дали ствердну відповідь на це питання. Серед аргументів на користь інтеграції називалися такі: це зацікавлює школярів; сприяє активізації їхньої пізнавальної діяльності; дає змогу сформувати у дітей різнобічне уявлення про виучуваний предмет.

2. Які способи інтеграції змісту навчання Вам відомі?

Учителі назвали бінарні й інтегровані уроки, а також реалізацію міжпредметних зв'язків на традиційних уроках.

3. Які з названих Вами способів інтеграції змісту навчання Ви практикуєте? Як часто?

Усі вчителі зазначили, що доволі часто реалізують на традиційних уроках міжпредметні зв'язки, і лише 76% опитаних проводили один-два рази на навчальний рік інтегровані уроки.

4. Зміст яких навчальних предметів Вам доводилося інтегрувати?

Читання – мова.

- Мова – читання, народознавство, музика.
- Читання – природознавство.
- Мова – природознавство.

5. Які методи й прийоми роботи найчастіше використовувалися Вами для інтеграції змісту навчання?

- Повідомлення вчителя або заздалегідь підготовленого учня.
- Виконання комплексних завдань на основі тексту.
- Бесіда на повторення вивченого з іншого навчального предмета.
- Робота над картиною (малюнком, фотографією тощо).
- Слухання музики чи виконання певного виду роботи під музичний супровід.
- Упровадження в структуру уроку рубрики «Цікаво знати» («Чи знаєте ви, що...»).

6. Яка методична допомога щодо реалізації інтеграції змісту навчання була б для Вас у нагоді?

Усі опитані вчителі зазначили, що хотіли б придбати посібники, які містили інформацію про методику інтеграції змісту навчання та подавали розробки конспектів інтегрованих уроків.

Проведена нами діагностика, з одного боку, підтвердила актуальність проблеми інтеграції змісту навчання, а з іншого – дала змогу зробити висновок

про існування потреби у більш детальній розробці методики реалізації цієї проблеми, зокрема, у підготовці й проведенні інтегрованих уроків.

У фаховій літературі останніх років можна знайти розробки інтегрованих уроків.

О. Савченко проаналізувала здобутки передового досвіду з питання впровадження в навчально-виховний процес уроків інтегрованого змісту і описала фрагменти деяких з них [25, с. 91–96]. Зупинимось на деяких спостереженнях, здійснених провідним вітчизняним науковцем.

Упродовж останніх років у м. Миколаєві над цією проблемою при ОППВ працює клуб «Пошук». Стрижнем пошуків учителів є ідея розвитку особистості молодших школярів на основі збагачення їх сприймання і мислення яскравими інтелектуальними почуттями, створення на уроках діалогів, співпраці різних рівнів. Досвід учителів В. Коваленко (ЗОШ № 15) і С. Якименко (ЗОШ № 48) вже набув визнання серед колег.

Наприклад, учитель С. Якименко для першого класу визначила 10 тем уроків інтегрованого змісту:

1. «Хто як зимує». Інтегровані теми з уроків читання – «Хто так малював», ознайомлення з навколишнім – «Ознаки зими», малювання – «Зустріч зими».

2–3. «День космонавтів». Теми з уроків ознайомлення з навколишнім – «День космонавтики», розвитку мовлення – «Складання казки за її початком», образотворчого мистецтва – аплікація «Космос», фізичного виховання – «Ми космонавти».

4. «Складемо казку». Теми з уроків образотворчого мистецтва – «Чарівний птах», розвитку мовлення – «Складання казки за початком».

5. «Транспорт». Теми з уроків ознайомлення з навколишнім – «Транспорт», праці (конструювання), розвитку мовлення – «Моя вулиця».

6. «Професії батьків». Теми з уроків ознайомлення з навколишнім – «Професії батьків», художньої праці – «Робота з тканиною».

7-8. Урок-казка «Зима-Білосніжка». Теми з уроків ознайомлення з навколишнім – «Ознаки зими», фізичної культури – «Зимові розваги», музики – «Казки зимового ліс».

9. Урок-мандрівка «У гості до Веснянки». Теми з уроків музики – «Звуки весни», малювання – «Фарби ранньої весни».

10. Урок-казка «Розмова на лісовій галявині». Теми з уроків позакласного читання, музики, образотворчого мистецтва, розвитку мовлення.

Враховуючи конкретність мислення молодших школярів, нестійкість їхньої уваги, С. Якименко важливого значення надає таблицям-опорам для проведення інтегрованих уроків. Це, як правило, матеріал багаторазового використання. Таку наочність можна застосувати і під час тематичного узагальнення, повторення. Наприклад, на уроці навчання грамоти, коли учні ознайомлювались з літерою «де», вчителька використала велику кольорову таблицю, де було чотири сектори. За завданнями, які були в секторі 1, можна створити казкову ситуацію «Розмова зі старим дубом», скласти кросворд, провести діалог; сектор 2 включав математичний матеріал для розв'язування прикладів, задач і вимірювання відрізка; сектор 3 – опора для малювання на тему «Гриби під дубовою гілкою»; сектор 4 – інтеграція знань з уроку ознайомлення з навколишнім (як живляться корені дуба, які лікарські властивості мають кора, листя, жолуді).

Такі таблиці-опори допомагають вчителю проводити в першому класі уроки, тематично об'єднані навколо одного чи кількох близьких понять.

Уроки інтегрованого змісту вчителька проводить здебільшого як вступні до теми або узагальнювальні. До них вона заздалегідь ретельно готує учнів: насичує їх сприймання відповідними враженнями, активізує словник, інтерес до певної теми.

Наведемо фрагмент підготовчої роботи до проведення у третьому класі уроку інтегрованого змісту на тему «Фарби осені».

У погожі вересневі дні вчителька повела дітей у парк, де вони спостерігали ознаки ранньої осені.

Учитель: Який сьогодні гарний день! Придивіться: які фарби навколо?

Учні: Зелені, темно-зелені, жовті, вогнисті, червоні, коричневі, багряні...

Учитель: Перелічіть, скільки тут відтінків зеленого. Чим зумовлена така різнобарвність?

Учні лічать кольори, доходять думки, що така барвистість від того, що осінь до кожного дерева приходить у різний час.

Учитель: Про яке дерево я говорю: «Його листя горить, мов жоржина»; «Його листочки, наче стиглі лимончики»; «Його листя, ніби сушені яблука»?

Пригадаємо рядки з прочитаних творів, які прозвучать зараз особливо точно й красиво.

Діти милуються ясным небом, називають його ознаки (світле, високе, ніжно-блакитне, чисте, глибоке, святкове, безхмарне), вдихають пахощі повітря, спостерігають за павутиною. Вчитель пропонує відшукати природні об'єкти незвичної форми: жолуді, листочки, плоди і – пофантазувати щодо їх подальшої долі. Мандруючи стежиною, діти змагаються у спостережливості в грі «Гостре око». Зупиняються біля горобини, що всипана червоними плодами.

Учитель: Кого вам нагадує горобина? З ким її можна порівняти?

Учень: Я бачу в ній образ дівчинки Оленки з картини В. Васнецова. Вона дуже гарна, але їй зараз сумно, тому нахилила голову низько-низько. Скоро відлетять назавжди її листочки, і буде вона відкритою для вітругана.

Учитель: Мені хочеться, щоб ми побачили таку картину. Сонечко щодня вмивається в струмочку. А сьогодні, коли вмивалося, бризками-жаринками запалило горобину. Дивиться воно з висоти і радіє, що люди помітили красу.

Крім збагачення вражень під час прогулянки, на уроках мови діти вправлялись у написанні мініатюр-описів, «нанизували» ланцюжки слів-ознак, дій, які будуть корисні для наступного інтегрованого уроку. Така змістова та емоційна підготовка учнів до уроку дала змогу вчителю швидко створити в класі відповідний настрій і систематизувати здобуті враження в творчих роботах учнів. Зокрема, у класі звучала музика, а учні, об'єднані в творчі групи, створили колективну роботу «Фарби осені» за сюжетом, а потім «оживляли» фарби так, щоб кожна зазвучала у виразному слові.

Найчастіше інтегровані уроки в початкових класах проводить один учитель. Але в окремих випадках їх можуть вести і два спеціалісти. Наприклад, у третьому класі (ЗОШ № 17 м. Тернополя) був проведений змістовний, емоційно насичений інтегрований урок з теми «Надходить літо». Його провела вчителька цього класу В. Гутенюк разом з викладачем інтегрованого курсу «Народознавство» Е. Парило.

Наведемо фрагменти цього уроку.

Учитель: Діти, ми закінчили тему, над якою працювали з великим задоволенням. Скажемо хором її назву...

Учні: Прийди, весно, з радістю!

Учитель: Сьогодні в нас урок зустрічі з такою порою року, яка багатьом подобається найбільше. Так, це літо. Отже ми вітаємося сьогодні з літом. Що ви вже читали про його перший місяць?

Учні: У червні – зелені свята. Мені бабуся розповідала, що раніше в цей день навіть коровам плели вінки і чіпляли на роги, коли ті поверталися увечері з паші.

Червень – це місяць тиші, бо не можна полахати пташок, які висиджують пташенят.

У червні вже є чимало ягід, квітів...

Учитель: Правильно, діти. Розгорніть підручники, знайдіть за змістом нову тему. Подивіться, яким оповіданням вона починається і хто його автор. Він вам знайомий. Чи пам'ятаєте твори Юрія Старостенка? Це дуже спостережлива людина. Зараз ми прочитаємо мовчки оповідання цього письменника та поділимося враженнями про змальовані ознаки червня.

Робота над прочитаним текстом.

Учитель: Які слова були для вас не зовсім зрозумілими? (З'ясовує значення слів *цебер, колосіють, тендітні*). Які речення привернули вашу увагу своїм змістом, відкрили щось нове?

Учні: Незвично, що про червень написано як про чубатого хлопчика, який працює, його одяг у різних фарбах...

Учитель: А чому він тримав пензлика червоного?

Потім перечитують текст з метою виділення ознак і дій, що характеризують цей місяць.

Цікавим для учнів було зіставлення рядків слів:

Червень який? *Довгожданий, сорочка червона на нім розхристана, чубок розпатланий, штани зелені.*

Червень що зробив? *Прийшов, привів, заходився, тримає, мазнув, прошелестів, прозвітував, працює, кличе, гукає, пішов.*

Учитель: Чому так багато дієслів передає вдачу червня? Кого він закликав? Проспіваємо всі разом: «Іди, іди, дощику, зварю тобі борщику...».

Урок продовжує вчитель народознавства.

Учитель: Діти, слухати голос народу і рідної природи ми вчимося не лише з підручників, а й насамперед із життя. Удома ви мали розпитати своїх рідних, які вони пам'ятають прикмети, приказки про літню пору. Про що ви дізналися?

Учні: Бджоли сидять на стінках вуликів – на спеку. Якщо ластівки літають низько і граються – на дощ, вітер. Кроти нарили високі купи – буде тепла, ясна погода. Літній ранковий туман – на ясну погоду. Мерехтять зорі кілька днів – буде ясно і тихо...

Учитель: Приємно, що у ваших родинах такі спостережливі люди. А чи не доводилося вам чути про зелені свята? Брати в них участь?

Учні: Ми бачили, як на початку червня в селах на брамах і в хатах висять зелені гілки.

Учитель: Так, пахучими травами, рослинами люди зустрічають літо. Ви вже віталися з гостею нашого уроку, бабусею своєї товаришки, Валентиною Василівною. Вона й досі пам'ятає і хоче заспівати нам ті пісні, які співали дівчата на зелених святах, радіючи буянню природи (Діти слухають у виконанні бабусі дві пісеньки, дякують їй). А які ще літні народні свята ви знаєте?

Учні: Івана Купала, обжинки.

Учитель: Так, це чудові старовинні свята. Івана Купала відзначають у час найбільшого розквіту природи (7 липня). У давнину люди вірили в очищувальну силу вогню. У ніч з 6 на 7 липня сільська молодь сходилася за селом, на пагорбку, розкладала багаття. Коло вогнища водили хороводи, співали пісень, лунали жарти, гумор, найсміливіші стрибали через вогонь. Особливого значення люди надавали збиранню в цю ніч усякого зілля, яке використовували в лікуванні й ворожінні. За народним звичаєм, у цю ніч шукали квітку папороті. Вважалося, що хто знайде її, стає ясновидцем. Усі старовинні свята пов'язані з життям природи. Тому в цю ніч дівчата виплітали вінки, пускали їх на воду, щоб знайти свою долю. Про це свято в народі співали багато пісень. Чи знаєте ви якусь? Я заспіваю, підхоплюйте. (На дошці – текст пісеньки.) Усі співають:

Ой, на Купала-Купалочка
не виспалася Наталочка.
Погнала бички, дрімаючи,
на кілки ніжки збиваючи.
Приточи, Боже, більше ночі
на Наталчині чорні очі.

Учитель: А яким святом закінчується літо?

Учні: Жнивнами. Обжинками. Святом збирання врожаю.

Учитель: Найдавніше свято – обжинки. Женчики славлять перший сніп, бажають усім зібрати перший урожай. А дійшовши межі, залишають на лану кущик жита чи пшениці. Його старанно обполють, перев'яжуть стрічкою, а зерно висиплють на землю, щоб і наступного літа був гарний урожай.

Пригадаймо обжинки, які ви співали на уроці музики. А може, хтось пам'ятає ті, що співали в другому класі, коли читали розділ «Осінь щедра, осінь золотава!»?

Учні стають у два кола, водять танок і співають:

Ой, жнися, загоне, жнися,
на мене не дивися,

бо я женчик маленький,
в мене серпик тупенький.
До кінця, женчики, до кінця,
до межі, женчики, до межі,
уже ж ваші пиріжечки у діжі!
До краю, женчики, до краю –
я коровай вам покраю.

Учитель: Ось цим щедрим місяцем закінчується літо. У народі кажуть: «Серпень – вінок літа».

Закінчує урок учитель, який пропонує дітям скласти вдома розповідь про одне із свят літа та проілюструвати її малюнком.

Ми розповіли про урок, на якому інтегрується зміст двох предметів (читання, народознавства) навколо однієї теми. Враховуючи, що це вступний урок до теми, багато уваги приділено емоційному, образному сприйманню матеріалу. На уроці поєднувалися різні види діяльності: учні читали, слухали розповідь, співали, танцювали. Усе що захоплювало, загострювало їхню увагу, пов'язувало сучасне з минулим, розкривало перед ними дивний світ народного життя.

Отже, діагностика готовності вчителів до здійснення інтеграції змісту навчання та аналіз здобутків учителів з питання впровадження в навчально-виховний процес уроків інтегрованого змісту засвідчили, що досвід проведення інтегрованих уроків на сьогодні є, хоча й невеликий. Практика переконливо доводить, що якщо такі уроки змістовні, цілеспрямовані, то вносять у звичайний хід шкільного життя новизну, певною мірою знімають суворі кордони предметного викладання і допомагають дітям емоційно і системно сприйняти деякі поняття, явища.

6.3. Дидактичні особливості інтегрованих уроків

Інтегровані уроки відрізняються від традиційних тим, що об'єднують знання з різних навчальних предметів, тем навколо однієї проблеми з метою інформаційного та емоційного збагачення, сприймання, мислення, почуттів учня. Такий урок забезпечує формування в школярів цілісної картини світу,